

Wojsko rzymskie

- [Wojsko rzymskie](#)

Wojsko rzymskie

Ważne daty

753 p.n.e. – założenie Rzymu

509 p.n.e. – wypędzenie Tarkwiniusza Pysznego; koniec monarchii – początek republiki

V-IV w. p.n.e. – lata życia reforma Kamillusa

III/II w. p.n.e. – wojny punickie

157-86 p.n.e. – lata życia Gajusza Mariusza

100-44 p.n.e. – lata życia Gajusza Juliusza Cezara

63 p.n.e-14 n.e. – lata życia Oktawiana Augusta

27 p.n.e. – Oktawian August otrzymuje przydomek *Augustus*; koniec republiki – początek cesarstwa

306-337 – panowanie Konstantyna I

476 – upadek cesarstwa zachodniorzymskiego

II. W zakresie kompetencji kulturowych. Uczeń:

6. posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu życia publicznego i prywatnego w starożytnej Grecji i Rzymie:

4) życie społeczne i gospodarcze (miasto i wieś, drogi, handel; religie w świecie greckim i rzymskim; wyrocznie – Delfy, Sybilla; niewola i niewolnicy; fenomen prawa rzymskiego; kalendarz; armia grecka i rzymska; rozrywki);

Nauczysz się

określać znaczenie armii dla starożytnego Rzymu;

charakteryzować formacje armii rzymskiej;

opowiadać o budowie obozu wojskowego.

Wprowadzenie

Opisując armię rzymską należy pamiętać o tym, że na przestrzeni ponad 1200 lat historii starożytnego Rzymu z biegiem czasu następowały zmiany we wszystkich dziedzinach życia. Tak samo działo się z armią rzymską. Była ona reformowana, modernizowana i jej opis może odnosić się do konkretnego okresu w historii Rzymu. Inaczej wyglądała armia w okresie królewskim, inaczej w czasie wielkich podbojów, a jeszcze inaczej w okresie cesarstwa.

Armia stanowiła w świecie starożytnym o potęgę danego ludu. Pozwalała bronić swoich granic lub prowadzić kampanie wojenne, zwiększające terytorium i bogactwo. Sprawne funkcjonowanie armii pozwoliło na przestrzeni wieków, by Rzym z małej osady wyrósł na potężne mocarstwo. Niedofinansowanie armii było jedną z przyczyn, która doprowadziła do upadku cesarstwa.

1. Armia stanowiła w świecie starożytnym o potęgę danego ludu. Pozwalała bronić swoich granic lub prowadzić kampanie wojenne, zwiększające terytorium i bogactwo. Sprawne funkcjonowanie armii pozwoliło na przestrzeni wieków, by Rzym z małej osady wyrósł na potężne mocarstwo. Niedofinansowanie armii było jedną z przyczyn, która doprowadziła do upadku cesarstwa.

Forum Romanum, VIII w. p.n.e. (data powstania), wikimedia.org, CC BY 3.0

Ćwiczenie 1

Wskaż łacińskie słowa, które oznaczają wojsko.

☐ copiae

☐ exercitus

☐ multitudo

Po założeniu Rzymu, co tradycyjnie miało mieć miejsce w 753 r. p.n.e., władzę nad miastem sprawować mieli królowie. Ustrój królewski trwał w Rzymie do wypędzenia Tarkwiniusza Pysznego w 509 r. p.n.e. W okresie monarchii armia rzymska początkowo związana była z podziałem miasta na 3 tribus. Każda z nich dzieliła się na dziesięć mniejszych kurii, a każda kuria zapewniała jedną centurię, czyli 100 żołnierzy. Ponadto każda tribus zapewniała stuosobowy oddział konnicy.

1. Król Serwiusz Tulliusz zaproponował nowy podział społeczeństwa, który przełożył się na nowy kształt rzymskiej armii. Podstawą podziału był majątek obywateli. Podzielił on społeczeństwo rzymskie na pięć klas i od posiadanego majątku uzależnił liczbę centurii i rodzaj żołnierza wystawianego do walki przez poszczególne grupy społeczne. Z wielokrotnie to siłę armii rzymskiej.

Frans Huys, Portret Serwiusza Tulliusza - drzeworyt, XVI w., [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frans_Huys_-_Servius_Tullius.jpg), domena publiczna

Armia rzymska w czasach republiki

W kolejnych latach armia rzymska była modernizowana i dostosowywana do okoliczności – najczęściej wojen – które wymuszały stosowną reakcję. W okresie republiki panował powszechny obowiązek służby wojskowej dla mężczyzn w wieku 17–46 lat.

Na początku republiki na czele rzymskiego wojska stało dwóch konsulów – każdy z nich dowodził dwoma legionami, największymi jednostkami wojskowymi w Rzymie. Legion podzielony był na manipuły (30) i centurie (60). Już na początku republiki doszło do poważnej reformy autorstwa Kamillusa, który pokonał Etruskie miasto Veje. Wprowadził on taktykę walki opartą o szyszek potrójny (*acies triplex*). Armia podzielona była na trzy szeregi: *hastati*, *principes* i *triarii*. Przed nimi ustawiano jeszcze lekkobrojnych welitów (*velites*): oszczepników i łuczników. Skrzydła szyszek ochraniała konnica. Pierwsze dwa szeregi (*hastati*, *principes*) osłabiały przeciwników miotając w nich oszczepami. W zwojciu atakowali mieczami, do obrony służyły im tarcze. Trzeci szereg stanowili najbardziej doświadczeni żołnierze. Stawali oni do walki, kiedy dwa pierwsze szeregi nie były w stanie samodzielnie poradzić sobie z wrogiem. O tych najcięższych bitwach mówiono więc: *res ad triarios redit* (doszło do użycia triariiów).

Na rozwój armii rzymskiej wpływ miały walki z Kartagińczykami, w III i II w. p.n.e., które do historii przeszły jako trzy wojny punickie. Aby pokonać przeciwników, Rzymianie musieli nie tylko wykazać się sprawnym funkcjonowaniem armii. Konieczne było również stworzenie floty wojennej, której nie potrzebowali, kiedy toczyli walki na Półwyspie Apenińskim. Nie byli oni doświadczeni w walkach morskich, w związku z tym starali się upodobnić ich przebieg do starcia lądowego. Stosowali oni **abordaż**. Zastosowanie tzw. **kruków** – specjalnych kładek zakończonych metalowym szpicem/hakiem umożliwiło im przechodzenie na okręt przeciwnika i walkę na pokładzie statku.

1. Na rozwój armii rzymskiej wpływ miały walki z Kartagińczykami, w III i II w. p.n.e., które do historii przeszły jako trzy wojny punickie. Aby pokonać przeciwników, Rzymianie musieli nie tylko wykazać się sprawnym funkcjonowaniem armii. Konieczne było również stworzenie floty wojennej, której nie potrzebowali, kiedy toczyli walki na Półwyspie Apenińskim. Nie byli oni doświadczeni w walkach morskich, w związku z tym starali się upodobnić ich przebieg do starcia lądowego. Stosowali oni **abordaż**. Zastosowanie tzw. **kruków** – specjalnych kładek zakończonych metalowym szpicem/hakiem umożliwiło im przechodzenie na okręt przeciwnika i walkę na pokładzie statku.

Autor nieznany (rekonstrukcja Elisee Reculus), Płaskorzeźba żołnierzy na okręcie wojennym, ok. I w. p.n.e., Muzeum Klementino, Watykan, wikimedia.org, domena publiczna

1. Liczne podboje prowadzone przez Rzymian wymagały sprawnego przemieszczania się po podbitym obszarze. Wojsko zajmowało się również usprawnieniami w tym obszarze. Podbite ziemie szybko pokrywały się siecią kamiennych dróg, które łączyły te tereny z Rzymem. Stąd wzięło się słynne powiedzenie „wszystkie drogi prowadzą do Rzymu”. Umożliwiały one szybkie przemieszczanie się legionów i kupców na podległych terenach.

Droga via Appia, która powstała w III w. p.n.e., Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ViaAppia.jpg), domena publiczna

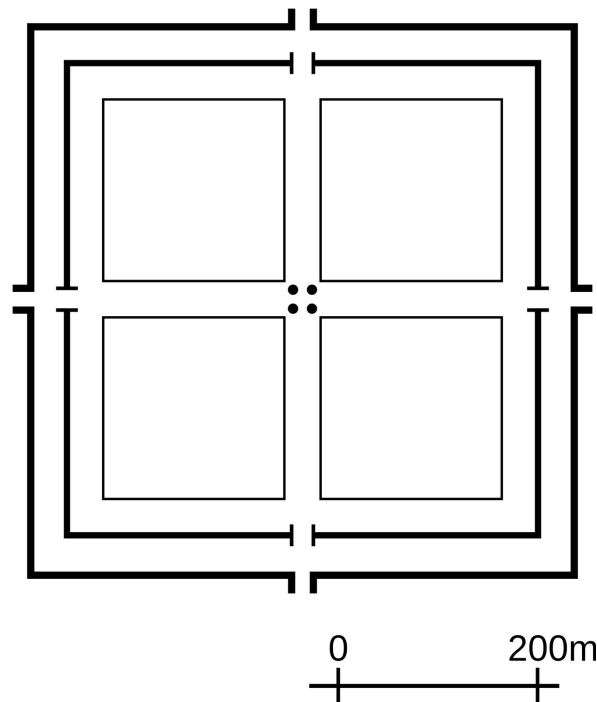
Obozowanie armii

Marsz wojska odbywał się w kolumnie. Otwierała ją straż przednia (*agmen primum*), a zabezpieczała straż tylna (*agmen novissimum*). Środkiem kroczyły oddziały główne (*exercitus*). Za kolumną jechały wozy w wyposażeniu.

Wyprawy wojenne Rzymian wymagały też sprawnego funkcjonowania na obcym terenie. W tym celu wznoszono castra Romana – warowne obozy wojskowe, stanowiące bazy wypadowe. Były one wznoszone według ściśle określonego wzorca przez samych legionistów.

Obozy wznoszono na planie kwadratu lub prostokąta. Ze względów obronnych i widokowych wznoszono je najczęściej na wzgórzach, zwykle w sąsiedztwie lasu i źródła wody. Budowę rozpoczynano od oczyszczenia i wyrównania terenu. W następnej kolejności usypywano wał obronny i stawiano palisady. W obrębie obozu wyróżniano dwie główne ulice: Via Praetoria i Via Principalis, przecinające się pod kątem prostym. Prowadziły one do bram obozu: porta praetoria (brama główna), porta decumana (brama tylna), porta principalis dextra (prawa brama na via principalis) i porta principalis sinistra (lewa brama). W centrum obozu wyznaczano forum, przy którym znajdowały się namioty dowódców, ołtarz ofiarny i mównica. Teren obozu pokryty była siecią uliczek, przy których stały

namioty legionistów. Każda kohorta miała własną uliczkę. Budowa obozów rzymskich miała w późniejszym czasie wpływ na powstawanie i rozwój miast, które wykorzystywały rozplanowanie obozu rzymskiego.

Rzut na Castra Romana - obóz rzymskich legionistów, wikimedia.org, CC BY 3.0

Reformy Gajusza Mariusza

Kolejne ważne reformy rzymskiej armii przeprowadził Gajusz Mariusz, konsul w latach 107-101 p.n.e. W związku z niedoborem żołnierzy w armii, umożliwił on zaciągnięcie do armii proletariuszom, którzy nie posiadali majątku. Po odbyciu służby, trwającej zwykle 16 lat, żołnierze mogli otrzymać przydział ziemi (której przybywało dzięki prowadzonym podbojom), a za służbę wypłacano też żołd (stipendium) w wysokości 5 asów dziennie. Zapewniono również podstawowe wyposażenie, które do tej pory każdy musiał zakupić z własnej kieszeni.

Wstępując do armii rekrut składał przysięgę – sacramentum – ślubując wierność Senatowi i Ludowi Rzymskiemu. Legionista godził się na wszelkie niedogodności, cierpienie, kary, a nawet śmierć dla obrony żołnierskich wartości. Był zobowiązany do bezwzględnego posłuszeństwa.

1. W ramach reformy Mariusza legion uległ pewnej restrukturyzacji. Podzielono go na jednostki taktyczne – kohorty (10), złożone z trzech manipułów, czyli sześciu centurii. Do legionu włączono też welitów, w liczbie 120. Wprowadzono też orła – aquila – główny znak każdego legionu. Jego utrata przynosiła hańbę całej jednostce. W armii rzymskiej stosowano również inne rodzaje chorągwi i oznaczeń, które obejmowała ogólna nazwa – signa.

Autor nieznany, Popiersie Gajusza Mariusza, prawdopodobnie I w. p.n.e., Gliptoteka, Monachium, wikimedia.org, CC BY 4.0

Reformy Mariusza sprawiły, że armia rzymska stała się bardziej uniwersalna i mogła łatwiej dostosowywać styl walki do wrogów. Armia pozostała jednak niedofinansowana. Dowódcy zabiegali o uposażenie dla legionistów, co spowodowało, że zaczęli oni wyrastać na ważne postaci w świecie rzymskim – żołnierze byli skłonni wykonywać ich polecenia, licząc na łupy i przydział ziemi, co ostatecznie doprowadzi do upadku systemu republikańskiego.

Aquila Imperialis Romana, wikimedia.org, CC BY 3.0

Ćwiczenie 2

Uporządkuj nazwy jednostek armii rzymskiej od najliczniejszej do najmniej licznej.

centuria

legio

cohors

manipulus

Legioniści, oraz podboje armii rzymskiej na kartach dzienników

Wyposażenie legionisty rzymskiego z czasem ulegało zmianie. Było najzwyczajniej ulepszane, by jak najlepiej służyć żołnierzowi. Ciało zbrojnego zawsze chronił pancerz (*lorica*), a jego głowę – hełm (*galea*). Do obrony legioniście służyła oczywiście tarcza (*scutum*). Do uzbrojenia żołnierza należały: włócznia (*hasta*) lub oszczep (*pilum*), miecz (*gladius*) oraz sztylet (*pugio*). Legionistów wyposażano też w narzędzia niezbędne do budowy obozu tj. motyki, kilofy, łopaty itd.

Zdjęcie Rzymskiego legionisty z grupy rekonstrukcyjnej UMCS z Lublina w czasie pokazu w Biskupinie, wikimedia.org, CC BY 2.5

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj łacińską nazwę do elementu wyposażenia rzymskiego legionisty.

miecz

gladius

włócznia

pilum

tarcza

galea

hełm

lorica

oszczep

scutum

zbroja

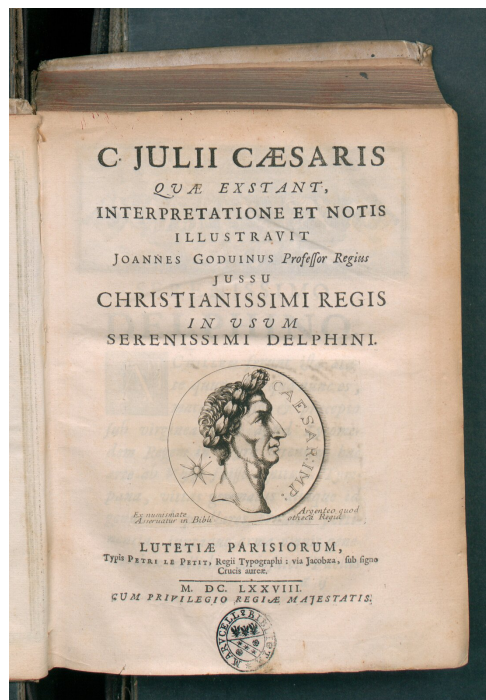
hasta

Najważniejsze dokonania armii rzymskiej utrwaliły zachowane do dziś dzieła starożytnych. Wiele zachowanych utworów to dzieła historyczne, które zachowały opisy największych, najbardziej znaczących kampanii wojennych, bitew, dokonania wielkich wodzów i inne fakty z prowadzonych przez Rzymian wojen. Do naszych czasów zachowały się również Dzienniki napisane przez samego Gajusza Juliusza Cezara (100-44), jednego z największych rzymskich dowódców.

Autor nieznany, Pomnik Juliusza Cezara w Rzymie, wikimedia.org, CC BY 2.0

Dzienniki Cezara (De bello Gallico i De bello civili) są zapisami z wojen Cezara. Miały one dokumentować jego poczynania. Pisał on o sobie w trzeciej osobie, by nadać dziełu charakter rzeczowości. Dzieło to narzuca odbiorcom punkt widzenia dowódcy, a jego działania przedstawiane są jako jedyne możliwie słuszne. Wartość *Dzienników* stanowią przede wszystkim informacje o charakterze etnograficznym o Gallach i Germanach, a także język i forma dzieła.

Polecenie 1

Przetłumacz fragment opowiadający o walce Rzymian z Gallami w trakcie oblężenia Alezji w roku 52 p.n.e.

Caesar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proventum expectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improvise vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ei qui munitionibus continebantur et hi qui ad auxilium convenerant clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ei qui ab Alesia processerant maesti prope victoria desperata se in oppidum receperunt.

Tłumaczenie

Ćwiczenie 4

Jak nazywał się wódz dowodzący Gallami?

☐ Eporedori

☐ Vercingetorix

☐ Gergovia

Ćwiczenie 5

Słynnym wydarzeniem w historii cywilizacji europejskiej jest dzień zamordowania Juliusza Cezara. Jak nazywał się dzień, w którym dokonano tego czynu według kalendarza rzymskiego?

☐ idy marcowe

☐ kalendy marcowe

☐ nony marcowe

Prezentacja 3D - *Umierający Gal*

Źródło: online skills, licencja: CC0.

System nagród i kar w armii rzymskiej

W armii rzymskiej istniał rozbudowany system nagród i kar. Wzmaczał on dyscyplinę żołnierzy. Nagrody miały motywować żołnierzy do jeszcze lepszej walki. Wyróżnieniem dla żołnierza było odczytanie jego nazwiska przed oddziałem, nagrodzenie honorowym pierścieniem czy naramiennikiem. Żołnierz mógł również otrzymać prawo do noszenia na piersi małej srebrnej tarczy. Za szczególne osiągnięcia w walce żołnierzom przyznawano różnorodne wieńce (*corona*). Dla dowódcy najwyższym rodzajem nagrody była możliwość odbycia [triumfu](#).

Bardziej rozbudowany był system kar, który dostosowywano do wykroczenia popełnionego przez żołnierza. Karą mogło być odebranie przywileju, potrącenie z żołdu, degradacja żołnierza, chłosta na oczach całego oddziału. Do szczególnie okrutnych kar dochodziło za nieposłuszeństwo. Mogło to być bicie przez centuriona i jego podwładnych (*castigatio*), ukamienowanie czy egzekucja. Szczególnym rodzajem kary była *decimatio* (dziesiątkowanie), stosowana wobec nieposłusznej bądź tchórzliwej grupy żołnierzy.

Późniejsze dzieje armii rzymskiej

W okresie cesarstwa nie doszło już do większej reformy w armii rzymskiej. Dążono jednak do tego, aby wojsko było elastyczne i zdolne do szybkiej reakcji w różnych regionach ogromnego już imperium. Oktawian August podzielił wojsko na legiony oraz formacje posiłkowe (*auxilia*), które stanowili mieszkańcy podbitych terenów. Złożył też specjalny skarb na rzecz wojska (*Aerarium Militare*). Na obszarach przygranicznych utworzono warowne obozy, w których stale stacjonowało wojsko.

Z biegiem lat zmienił się również charakter działań wojska rzymskiego – po zdobyciu ogromnych terenów należało bronić jego granic. Budowano w tym celu umocnienia graniczne (*limes*): obozy warowne, wały, palisady. Tak właśnie powstał słynny wał (mur) Hadriana w Brytanii.

Adam Cuerden (autor fotografii), Pozostałości wału Hadriana, 128 r. n. e. (data zbudowania), [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hadrian's_Wall_in_Northern_England.jpg), domena publiczna

Coraz częstsze incydenty na granicach imperium wymagały szybkiej reakcji armii. Coraz większą rolę odgrywała więc konnica. Konstantyn wielki dokonał też podziału na *limitanei*, którzy bronili granic, oraz *comitatenses*, pozostających w gotowości, kiedy zachodziła dodatkowa potrzeba. Ogromny obszar imperium wymagał też ciągłego zwiększania armii, a co za tym idzie – zwiększania wydatków. W efekcie podnoszono podatki, które nie podobały się obywatelom i dochodziło do buntów. Doprowadziło to do wewnętrznego kryzysu, a ostatecznie do upadku imperium.

Jean-Christophe Benoist (autor fotografii), Popiersie Konstatyna Wielkiego, Muzeum Kapitołińskie, Rzym, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Constantine_Museo_Capitolino.jpg), CC BY 3.0

Ćwiczenie 6

Przyporządkuj reformatorów rzymskiej armii do wprowadzonych przez nich zmian.

Konstantyn Wielki

wprowadził podział społeczeństwa oparty o stan majątkowy. Zależnie od posiadanego majątku, dana klasa wystawiała stosowną liczbę centurii.

Kamillus

wprowadził podział terytorialny Rzymu na 3 tribus, a każda z nich miała wystawić stosowną liczbę żołnierzy.

Serwiusz Tulliusz

wprowadził stały żołd za służbę wojskową, dopuścił do służby wojskowej także tych, którzy nie posiadali majątku.

Gajusz Mariusz

podzielił armię rzymską na limantei i comitantes.

Oktawian August

wprowadził system walki w oparciu o manipuły. Wprowadzony przez niego szyk umożliwiał na szybką wymianę żołnierzy walczących z pierwszych szeregach.

Romulus

założył specjalny skarb na rzecz wojska, za jego czasów rozpoczęto umacnianie granic imperium poprzez budowanie przygranicznych obozów wojskowych.

Ćwiczenie 7

Połącz w pary słowo z odpowiadającą mu definicją.

Stipendium

kara polegająca na zabiciu co dziesiątego żołnierza skazanego oddziału.

Decymacja

tylna brama obozu wojskowego .

Centuria

umocnienia budowane na granicach Imperium Rzymskiego.

Limes

żołd wypłacany żołnierzom za służbę.

Potra decumana

najmniejszy liczebnie oddział w rzymskim legionie.

Słowniki

Słownik pojęć

Abordaż

sposób walki morskiej polegający na zetknięciu się dwóch okrętów i prowadzeniu walki wręcz na ich pokładach w celu zdobycia wrogiego okrętu lub jego późniejszego zatopienia. Stosowany od początku żeglugi, był podstawowym sposobem walki morskiej w epoce okrętów żaglowych do XVII wieku i, mimo wzrostu znaczenia artylerii, pozostał jednym z podstawowych sposobów walki do początku XIX wieku.

Decymacja

kara polegająca na zabiciu co dziesiątego żołnierza ukaranego oddziału. W Imperium rzymskim stosowano ją bardzo rzadko do pacyfikacji zbuntowanych legionów oraz w stosunku do oddziałów, które uciekły z pola walki lub porzuciły swe insygnia. Każdy z 10 żołnierzy ciągnął losy, życie tracił jeden niezależnie od rangi i zasług. Pozostałym przy życiu legionistom zamiast przydziałów pszenicy wydawano jęczmień i karano dodatkowo kwaterowaniem poza umocnionym obozem do czasu, aż zmazali swoje

przewiny w walce. Ze względu na poważne osłabienie stanu osobowego stopniowo zaniechano stosowania decymacji.

Triumf

w antycznym Rzymie najwyższe wyróżnienie jakie otrzymywał wódz za swe zwycięstwa na polu walki. Początkowo miał charakter religijny, związany z oczyszczeniem żołnierzy biorących udział w walce. Z czasem ewoluował w kierunku okazałego widowiska mającego na celu uczczenie zwycięskiego wodza.

Słownik łacińsko-polski

Źródło: online-skills, licencja: CC0.

Galeria dzieł sztuki

Frans Huys, Portret Serwiusza Tuliusza - drzeworyt, XVI w., wikimedia.org, domena publiczna

Bibliografia

Z. Kubiak, *Dzieje Greków i Rzymian*, Znak, Warszawa 2014

P. Veyne (red.), *Człowiek Rzymu*, Świat Książki, Warszawa 2000

L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008

P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2008

Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna Galijska*, tłum. E. Konik, Wrocław 1978